

KİTAP DEĞERLENDİRME

Kadircan Kafı, *KUZEY KAFKASYA*, Haz. Erol Cihangir, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

Kafkas jeokültürünü henüz anlayabilmiş değiliz, lakin Kafkas kültürü ile jeopolitiğini daha yeni yeni anlama çabasında olan bizler için bunu çok görmemek gerek. Bir bölgeyi “samimane” tanımak şeklinde tarif edebileceğimiz jeokültürel bakışın kazanılması için öncelikle orasının fiziki ve beşeri coğrafyası iyi okunmalı, ardından siyasi ve içtimai tarihi ezberlenmelidir. En zor safha ise bundan sonra gelir ve bu hepsinin özümsemek tahlilini içerir. Bundan sonrası jeopolitik ve jeostratejik açılımlardır. Bizim açımızdan, ülkemize ikinci dereceden komşu olan Kuzey Kafkaslar için durum çok vahimdir. Henüz bölgede yaşayanların kim olduğunu anlama çabasıdayız. Bu durum bölge asıllı olanlar için de geçerlidir. Bir dönem için, hatta güneydeki Gürcüleri bile katarak bütün (Kuzey) Kafkas halkına Çerkez demekle işin içinden çıkmış ve büyük bir zahmetten kurtulmuşuz (üstelik bunu yüzde 80’i Çerkez olmayan Kafkas asıllı vatandaşlarımıza bile benimsetmişiz), ama bugün geldiğimiz noktada bu basit bilgi düzeyi ve sathi sınıflandırma Kafkas gerçeğini anlamamıza yardımcı olmuyor; daha da zorlaştırıyor. Adeta gülünç duruma düşüyoruz. Halbuki, Türkiye ve Ortadoğu ile Avrasya arasında yol vermez bir köprü gibi duran bu bölgenin ülkemiz açısından önemi çok daha ileri bilgi ve strateji seviyelerinde bulunmamızı zorunlu kılıyor.

Büyük Kafkas göçlerinin üzerinden neredeyse bir buçuk asır geçti. Artçı göçler, Balkanlardaki yapının aksine, Sovyetlerin dışarıya insan vermeme siyasetleri yüzünden uzun bir kesintiye uğradıysa da, bir şekilde günümüze kadar sürdü. Rus ordularının Kafkaslardan gelerek güvenliğimizi tehdit edebileceğini çok daha önceleri görmüştük. En az kendi güvenliğimiz kadar düşünmemiz gerekenler ise Hazar ve Karadeniz arasındaki Kafkas sıradağları bölgesinde yaşayan ve kesintisiz bir hat oluşturan, yaklaşık tamamı Müslüman olan “Dağlılar” idi. Bunlar Osmanlı döneminde ne kuzeydeki Altın Orda varisleri gibi İstanbul için

muhtemel (lakin yersiz) bir endişe kaynağı olabilirlerdi; ne de Azerbaycan hanlıkları gibi çoğunlukla hasmane tavır içinde bulunuyorlardı. Zaten, Dağıstan'ın kimi kesimleri hariç tutulursa, buralarda devlet geleneği bilinmiyordu ve kabileler düzeni hakimdi. Çok güçlü devlet gelenekleriyle bilinen Bulgar Türklerinin kaynağının Kafkas silsilesinin tam ortası olduğunu düşünürsek, 20. yy başında bile Dağlıların devlet kültüründen bu derece uzak oluşunu ve hâlâ askeri demokrasi devrinde yaşamalarını anlamak güçleşir (Coğrafyanın bu konuda olumlu veya olumsuz hiçbir katkısının belirleyici olamayacağını tarih göstermiştir).

Buna rağmen, Osmanlı'nın bölgede kalıcı nüfuz oluşturma konusundaki isteksiz tavrı, Kadircan Kafli'nin daha kibar ifade etmesine karşılık, ancak gaflet ve stratejik öngörü eksikliği ile değerlendirilebilir. Yazar, "*Osmanlı Macar ve Hırvatlarla uğraşacağına Tatarlarla ilgilenseydi...*" şeklindeki görüşleri aktarır bir eleştiride bulunuyor, ancak bunu yükselme devrinin Osmanlı'sına anlatmak mümkün olmadığı gibi, günümüzden dikkatli bir bakış da İstanbul'u haklı bu hususta çıkartacaktır. Kendilerini Osmanlılardan daha yüksek gören Cengizli soyundan han ve beylerin idaresindeki bilumum Tatar ve Nogaylara padişahın hakimiyetini kabul ettirmek, en az Batı Avrupa'yı fethetmek kadar zorlu olacaktı. Macar ve Hırvat arazilerine kolaylıkla giren ve girdiği yerden çıkmayan Osmanlıların tamamı Türk Azerbaycan arazisine kolay kolay adım atmadığını, Ağrı dağına ötesine geçemediğini, geçtiğinde ise uzun süre tutunamadığını çok iyi biliyoruz. Bu yüzden, Osmanlılar için doğuda ve kuzeyde Kızıl Elma bulunmamış, bunun yerine oraların şerrinden emin olmaya çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan, Gürcistan fethedildikten sonra, geri kalan Kafkasların çok fazla önemi yoktu.

Gerileme döneminde bu anlayışın ne ölçüde değiştiği konusunda Osmanlı zihniyet dünyasında yapılmış araştırmalar yeterli zenginlikte değildir. Ancak, Kırım'da Osmanlı yerine Rus hakimiyetini isteyen Şahin Giray veya Osmanlı ordularına veya bölgedeki diğer Türk güçlerine şiddetle direnirken Rusları himayeye çağırarak, en azından Ruslara ciddi bir direniş sergilemeyen kimi Azerbaycan hanlıklarının durumu, Osmanlı zihniyet dünyasında diğer yerler için de bir emsal teşkil etmiş olabilir. Rus işgali başladığında bile kendi aralarında birleşemeyen ve önderlik mücadelesi veren Çerkez beyleri, Şeyh Mansur ve İmam Şamil gibi halk önderlerinin başarılarını çekemeyen ve Rusları değil, onları kendi tahtları için tehlike gören (bu yüzden de Ruslarla işbirliği yapan) Dağıstan hanları, her tarafta savaş ve isyanın

sürdüğü günlerde bile her şey olup bitsin diye sonucu görmek için bekleyen Orta Kafkas halklarının (Kabardaylar, Karaçay ve Balkar Türkleri) dar görüşlü reisleri Osmanlı için ne vadedebilirdi?

Anapa'da kurulan Osmanlı üssü yoluyla Çerkezlerle yapılan işbirliğinin verimli sonuçları ve özellikle 1. Dünya Savaşı yıllarında bütün bir bölgede faaliyet gösteren Osmanlı çavşıt ve zabıtlarının başarıları, yeterli dikkat ve gayret gösterilseydi Osmanlılar ve Dağlılar açısından durumun çok farklı olabileceği üzerine fikir yürütmeyi mümkün kılar ve İstanbul yönetiminin bu konuda büsbütün masum olmadığını gösterir. Lakin, bölgeden Osmanlı Türk görevlilerini atmak için elinden geleni yapan ve hizmetlerine ödül olarak 1930'lu yıllarda istisnasız tamamı Stalin tarafından idam edilen yerli Bolşevik önderler ile onları destekleyen halk kitleleri karşısında Osmanlı'nın hangi vefaya hizmet edeceği de cevaplanması gereken bir husustur. Ruslarla son 150 yıl içinde yapılan tüm savaşların gösterdiği üzere, kendisini müdafaa edemeyen Osmanlı'nın Kafkaslardaki soydaş ve dindaşlarını korumak için yardım elini uzatmasındaki zorluklar açıktır. Yine de, en azından Kafkas muhacirlerini kabul edip Anadolu ve Balkanların en verimli bölgelerine yerleştirerek acıları bir nebze azaltmaya çalışmıştır.

Buraya kadar, Kadircan Kafalı'nın *Kuzey Kafkasya* adlı kitabındaki temel bazı fikir ve değerlendirmeler üzerine kendi değerlendirmelerimizi sunduk. 62 yıl sonra yeniden yayınlanan Kafalı'nın eseri, ilk yayın yılının 1942 olduğu da düşünülünce, başta belirttiğimiz bilgi ihtiyacının telafisi babında çok önemli bir hizmet görmüştür. Kitabın bu amaçla hazırlandığını yazar da önsözde belirtmektedir. Hem de, aynen bizim gibi bilgi ve araştırma ihtiyacına vurgu yaparak. Acı olan şey, bizim 63 yıl sonra da aynı şeyleri söylemek zorunda kalmamız.

Kafalı'nın kitabı, buradaki vurgudan anlaşıldığı gibi, önemli bir kısmı tarih olmak üzere üç kısımdan oluşuyor. Birinci kısımda genel bilgiler veriliyor ve yazar alanı ve tecrübesi olmamasına rağmen, dönemine göre ileri bir anlayışla jeostratejik bir yaklaşım sergiliyor. Burada Kafkasya'nın resminin başarılı bir şekilde çizildiğini belirtmemiz gerekir. Sadece çocukluğunu geçirmiş de olsa, 1903'te doğduğu yer olan Dağıstan'ı bizzat bilmesi, üstelik aradan çok fazla zaman geçmeden eserini kaleme alması sayesinde, birinci elden kendi halkını anlatan bir yazarla muhatabız. Yaklaşık aynı hacimdeki üçüncü bölümde, kendisinin edip ve şair olduğunu düşünürsek, güzel bir derleme ile temel başlıklar altında Kuzey Kafkas kültür ve sanatı anla-

tılıyor. Bu bölümlerin üç katı büyüklükte olan ikinci bölüm ise tamamen tarihe ayrılmış.

Erken tarih kısımlarında muhtemelen yanlış ve dikkatsiz okumalardan kaynaklanan temel bilgi yanlışlarına rastlanmaktadır. Örneğin, kaynaklarda M.Ö. tarihlerde Çerkezlerden bahsedilmesi. Halbuki kelimenin ilk geçişi Ortaçağ sonlarına doğrudur. Savromat kelimesinin Homeros'tan önce geçtiği söyleniyor. Halbuki bu kelime ilk olarak Homeros'tan yaklaşık 400 yıl sonra Herodotos'ta geçer. Kimmerlerin Anadolu'ya gelip Hitit devletini kurdukları belirtiliyor. Lakin, Kimmerler Anadolu'ya geldiklerinde Hitit devleti tarihe karışalı tam beş asır geçmişti. "*Çerkezlerin İndo-Cermen değil İndo-Keltik olduğu...*" şeklindeki iki ucu da açık ve anlamsız önermelerin geçişine rastlanıyor. Aslında bu iki tabir birbirinin aynısıdır ve Çerkezliğin tamamen dışında, hiç alakası olmayan bir olguyu ifade eder. İndo-Cermen kelimesi beyaz ırkı değil, beyaz ırk içinde sözkonusu tasnifin ifade ettiği dil ailesini konuşanları anlatır. Çerkezce diye sınıflayabileceğimiz diller ise Kafkasların dört ailesinden birini oluşturur. Bunların hiçbirinin Hint-Avrupa dil ailesiyle en ufak bir yakınlığı yoktur. Bir başka anlaşılmayan nokta ise Çerkez isminin Avrupalıların kullandığı Sirkas kelimesinin Türkçe'ye uyarlanmış biçimi olduğu düşüncesidir. Buna imkan yoktur. En eski dönemlerden itibaren Kuban bozkırında yaşayan Türklerle hemen güneylerindeki çeşitli Çerkez asıllı halklar sürekli komşuluk ve etkileşim içinde olmuşlardır. Avrupalıların Çerkezler hakkındaki ilk bilgileri ise Moğol çağından öteye geçmez. Bir başka nokta olarak, yazarın Türklerle Çerkezleri aynı soydan gösterme çabası anlaşılabilir, ancak bunun için dip tarih terimlerine başvurulmalıdır. Çerkez ile Kırgız ve Kabarday ile Kabar (bir Hazar kabilesi) kelimelerinin benzeşmesi tarihi ilgiyi ispat etmez, üstelik bu benzeşme başka anlamlar da içerebilir.

Ne yazar kendi asıl milliyeti konusunda bilgi veriyor, ne de yarıncı; ancak kitabın gidişinden ve içeriğinden onun bir Avar olduğunu anlıyoruz. Yazarın temel felsefesi, bütün dağlıların ortak kültürü paylaşmanın yanında fiziki olarak da aynı soydan geldikleri şeklindedir. Bu soyu yazar Turani köken olarak tarif ediyor. Ona göre, sadece Karaçay, Balkar, Kumuk ve Nogay gibi Türk toplulukları değil, Çerkezler (krş. Kırgız, Kabar), Çeçenler (krş. Cücen) ve Dağıstan'ın en büyük topluluğu olan Avarlar (krş. Avar-Hunlar) da Türk aslından gelmektedir. Bu arada, kitapta değer bozkır veya Kafkas tarihlerinde dikkat çekilmeyen bir bilgi yer alıyor: Dağıstan'ın önemli merkez-

lerinden biri olan Hunzak kentinin ismi bugünkü Avarca'da "Hun yeri" demekmiş.

Yazarın, Kafkas dağlılarının Türkçe olan bu sayılanlar ve İrani bir dilde konuşan Osetler dışında, dört ayrı dil ailesi daha oluşturdukları, değil bu ailelerin birbirini anlaması, aynı topluluk içindekilerin bile anlaşma güçlüğü çekmeleri, mesela iki Çerkez kabilesinin dillerinin bile birbirine tamamen yabancı oluşu gibi gerçeklere gerekli önemi vermeyerek ortak kökende ısrar etmesini belli dozda bir romantizmin tesiri olarak görmek durumundayız. Belirttiğimiz gibi, bu topluluklar arasında ortak köken ve akrabalıklar olabilir ve konu muhakkak araştırılmalıdır; ancak bunun için dip tarihe gidilmelidir. Bugünkü durum itibariyle Kafkaslarda "yetmiş iki" ayrı milletin yaşadığı bir gerçektir. Bunların bir arada olmasını düşünmek, daha doğrusu bir Dağlı ulusal kimliği tasarlamak için soy birliği aramaya gerek yoktur. Kültür ve hele kader birliği ondan daha kuvvetli bir yapıştırıcı değil midir? Ve zaten milliyetleri dil veya soy birliği değil, kader birliği içinde yoğunlaşma meydana getirmez mi?

Kafkı, eserinde mümkün olduğu ölçüde rakamlara sığınıyor ve çeşitli kaynaklardan sayılar aktarıyor. Onun isabetli olacağını düşündüğümüz hesaplamalarına göre, 1940'larda Türkiye'de, tüm topluluklar dahil olmak üzere, bir milyon kadar Kafkas asıllı yurttaşımız vardı. Dolayısıyla, bugün için üç milyon gibi bir sayıyı telaffuz etmek mümkündür.

300 sayfalık da olsa, Kafkas hikayesini akıcı bir dille bir solukta okumamızı sağlayan ve özellikle yakın tarih ve kültür konularında kuşkusuz çok değerli bilgiler veren bu eserin, İstanbul kitap dünyasının en önemli isimlerinden olan Sayın Erol Cihangir'in elinden geçerek yayınlanmış olması, esere bir diğer itimat sebebi. Sayın Cihangir'i bu değerli hizmet için kutluyoruz.

Osman Karatay

Enver Uzun, AKÇAABAT YER ADLARI, Trabzon 2005.

Daha çok Ortak Türk Edebiyatı sahasındaki çalışmalarıyla tanınmakta olan Dr. Enver Uzun, değişik bir alana kayarak 13. kitabı *Akçaabat Yer Adları*'yla okuyucunun karşısına çıktı. Yazar, 134 sayfalık kitabında Türkiye'de pek yaygın görülmeyen yer adları (toponomi) ile ilgili bir çalışma sunmaktadır.